

Abstrakt

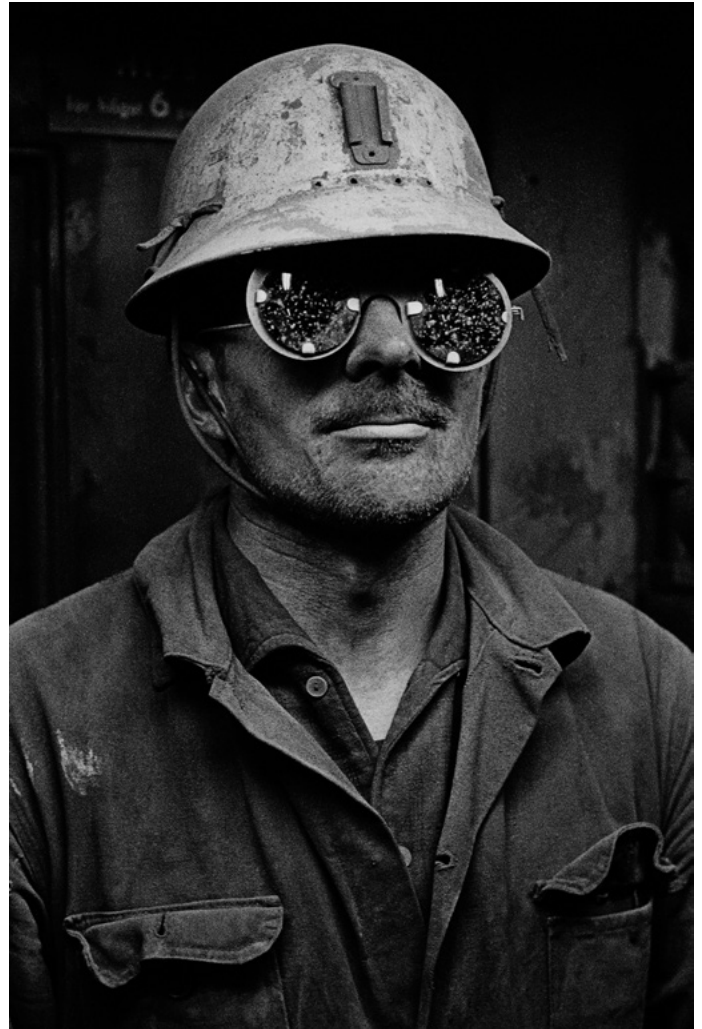

Foto Odd Uhrbom. Ur reportageserien GRUVA, 1967. © Mia Zeeck

Smärtpunkter i Folkhemmet: den sociala fotobildbokens ärende (Niclas Östlind)

Frustrerad över att texten inte lyckades övertyga läsaren om de upprörande missförhållanden Ivar Lo-Johansson skrev om i romaner och noveller tog han hjälp av fotografen – ett medium som han menade att folk i mycket högre grad trodde på än det skrivna ordet. Han var en pionjär i Sverige när det gäller att använda den sociala fotobildboken som ett medel för att belysa och rikta kritik mot fenomen i samhället. Det var i hans fall statarsystemets ofrihet och fattigdom, den inhumana åldringsvården och utanförskap i form av romernas situation i landet. Tillsammans med tre olika fotografer – Gunnar Lundh, Sven Järlås och Anna Riwkin – gjorde han böckerna: Statarna i bild (1948), Ålderdom (1949) och Zigenarväg (1955). När det gäller statarfrågan drabbar kritiken det samhälle som varit, eftersom statarsystemet avskaffades 1944, och här utlovas en bättre framtid. Kritiken mot åldringsvården slår dock en kil rakt in i Folkhemmet och blottlägger djupa missförhållanden, vilket också gäller skildringen av romernas villkor och plats i det svenska samhället. Hur anorlunda och nydanande böckernas perspektiv var blir tydligt om de jämförs med Svenskar i dagens gärning – en bok med fotografier av C G Rosenberg och utgiven av Svenska Turistföreningen 1935, och i en andra utgåva 1939. Svenskar i dagens gärning tecknar bilden av ett välfungerande samhälle där alla drar sitt strå till stacken utifrån sin plats i det hierarkiska och patriarkala systemet. Svenska Turistföreningens uppdrag var att ge en positiv bild av landet, och viljan att stärka den nationella samhörigheten som utmärker boken kan kopplas till att den kom ut i skuggan av det annalkande kriget.

Visuell myndighetsmediering i Sverige under andra världskriget (Mats Jönsson)

Genom att visa hur Statens Informationsstyrelse (SIS) styrde över Sveriges bildmedier under andra världskriget blottläggs konturerna av en synnerligen genomslagskraftig visuell fostran som byggde mer på samförstånd än på konflikt, och vars konsekvenser fortsatte att prägla nationen även efter krigsslutet.

Explosiva bilder – Effekterna av Odd Uhrboms fotoreportage Gruva (Mia Zeeck)

Våren 1967 reser reser Odd Uhrbom som ung fotograf till LKAB:s gruvor i Malmfälten för att göra ett bildreportage om gruvarbetarna. Han möts av en verklighet där oerhörda risker, buller och gaser är en del av deras vardag. Jobbet utförs ofta med livet som insats. Odd återvänder till Fotoskolan i Stockholm med 60 filmrullar och i mörkrummet framträder bildernas sprängkraft. Han ber författaren Sara Lidman skriva texter och tillsammans publicerar de reportageboken Gruva.

När Gruva kommer ut 1968 beskrivs den i media med explosiva ordalag som ”chockbok”, ”dynamit”, ”sprängladdning”, ”gruvlig salva”. Boken får bilden om den svenska välfärden att slås i spillror och föreställningen om samförståndet på arbetsmarknaden att gå i kras. Tillsammans tändes Odd och Sara en gnista som får debatten om arbetares villkor att flamma upp och sprida sig som en löpeld över landet och vidare internationellt. Boken bidrog till att utlösa den stora, vilda Gruvstrejken, där tv och tidningar kom att få en stor betydelse för förloppet. Gruvstrejken utlöste i sin tur en våg av vilda strejker runt om i landet. Nya arbetsrättsliga lagar infördes därefter, liksom förbud mot att stödja vilda strejker ekonomiskt.

Att få gruvdrift på filmmenyn: LKAB:s beställningsfilmer på 1960-talet i ett institutionellt perspektiv (Ole Johnny Fossås)

I det här föredraget presenterar jag hur svenska gruvföretag försökte hitta sätt att passa in sina beställda filmer i befintliga mediasammanhang. Detta gjordes med målsättningen att företagets egna bilder av gruvdrift skulle anses vara användbara för ett brett spektrum av svenska institutioner. Här fokuserar jag på hur gruvbolagen inte sökte utveckla nya filmformer eller estetik, utan snarare att passa in sina filmer inom existerande former som den didaktiska dokumentärfilmen. Samtidigt försökte man undvika att filmerna uppfattades som reklam, vilket inte skulle legitimera dem som pedagogiska eller informativa.

Därefter presenteras två fallstudier, den första om synergi mellan två institutioner i deras relation till representationen av gruvdrift i den rörliga bilden, och den andra om olösta friktioner. Båda fallen är på filmer som beställdes av gruvbolaget LKAB i början av 1960-talet. I det första fallet kommer vi att titta på samarbeten mellan LKAB och PA-Rådet, en tankesmedja för Svenska Arbetsgivarförbundet, i att göra film om arbetet under jord i Kiruna. I filmen Varför så många tjänstemän (1960) presenteras nya förvaltningsmetoder inklusive intensiv övervakning av arbetare. Här analyserar jag denna film som främjande av både ledarskapet i LKAB och PA-Rådets konsulttjänster genom att filmen presenterar argument för behovet av att minska arbetarens autonomi. Det andra fallet handlar om filmbeställarnas ovilja att experimentera med formen och estetiken hos sina filmer, till filmkritikers och filmarbetarnas frustration. Med en närmare titt på filmen Ferrum (1964) diskuterar jag varför experimentviljan som sågs i denna film var sällsynt i den svenska beställningsfilmen. Efter

att denna film hade fått priser på internationella filmfestivaler blev andra och mer kritiska bilder på gruvindustrin genom tv och fotografi en del av den nationella diskursen.

Stadsomvandlingens konfliktytor: Göteborg i ickefiktiv film och Tv-dramatik på 1960- och 1970-talet (Erik Florin Persson och Per Vestlund)

Som en del av det välfärdsstatliga projektet genomgick svenska städer och dess byggda miljöer genomgripande förändringar under 1960- och 1970-talen. I det politiska bostadsprojektet Miljonprogrammet som lanserades 1964 skulle under en tioårsperiod en miljon nya bostäder byggas i landet, oftast i tidens förhärskande modernistiska stilideal. En stor del placerades i nya förorter, samtidigt förnyades svenska stadskärnor och gamla arbetarkvarter på ett snabbt och ofta brutalt sätt. Dessa arkitektoniska omvandlingar lämnade spår inte bara i den upplevda stadsbilden, utan också i ett brett utbud av audiovisuella representationer från denna period. I denna presentation fokuserar vi på Göteborg, som till skillnad från Stockholm sällan satts i filmhistoriskt fokus. Vi kommer att analysera förändringarna av det svenska stadslandskapet i audiovisuellt material som sällan varit i fokus för forskning om städer och audiovisuella medier: beställningsfilmer, korta dokumentärer och tv-dramatik. I Göteborg gjordes under dessa två decennier ett antal produktioner där de pågående urbana förändringarna problematiserades. Kring såväl de nya framväxande förorterna som de hotade gamla delarna av Göteborgs innerstad etablerades i filmer och tv-dramatik en kritisk blick på omvandlingen av staden och dess inte sällan utopiska dimensioner. I föredraget spårar vi hur dessa manifesterade konfliktytor kan knytas till bredare ekonomiska, kulturella och sociala frågor. Här användes de nya förorterna ofta som miljöer för berättelser om social och ekonomisk utsatthet, medan de gamla arbetardistrikten användes på olika sätt – som en bevarad idyll, som en tillflyktsort för radikaler som led av kulturell trötthet, eller som en ännu mer prekär plats för social otrygghet än förorterna.

Spår av arbetslivets villkor i undantagets dolda mylla (Karl-Magnus Johansson)

Med utgångspunkt i Sven Lindqvists Gräv där du står undersöks hur spänningen mellan samförstånd och konflikt i fråga om arbetslivets villkor under efterkrigstiden kunde ta sig byråkratiska uttryck, som av tillfälligheter lämnat bortglömda och svårfunna visuella spår efter sig.

Rekonstruktioner av Nämforsen (Linda Thomson)

Vattenkraftsutbyggnaden av Sveriges älvar har bidragit till moderniseringsprojektet men också orsakat skada för människor och miljö. Nämforsen var den första av fyrtiofyra vattenkraftverk på Ångermanälvens avrinningsområde. Den mytomspunna Nämforsen i Ådalen är avbildade i allt från Stenålders hällristningar, naturromantiska målningar, och fotografier. Presentationen undersöker genom konstnärlig praktik, bilden av en plats i förändring. Genom bland annat refotografisk praktik återvänder jag till förgångna dokumentärberättelser och ifrågasätter långvariga antropocentriska narrativ. Presentationen utgår ifrån ett urval fotografier från Vattenfalls central arkiv av både kända och okända fotografer som medverkade i dokumentationen av dammbygget (1944–47) och skapande av den ”kultiverade kraftverk,” samt det numera ifrågasatta fiskodlingen som efterföljde.

Kungsgatan: Socialt reportage, moralism, sensationalism (Per Vestlund)

Filmen Kungsgatan från 1943 efter Ivar Lo Johanssons roman från 1935 är en mötesplats för olika kulturella och mediala kontexter av sin tid. Där möts 1930-talets arbetarlitteratur och fyrtiotalets värdade svenska film drama. Där möts land och stad. Där möter också den litterära förlagens nyktra samhällskritik en svensk filmvärld präglad av såväl lustspel som moralistisk upplysningsfilm. Berättelsen om statarflickan Marta som flyttar till Stockholm för att arbeta på café, men som möter sin undergång som prostituerad, är en berättelse som fokuserar storstadens mörkare sidor i ett melodramatiskt tilltal.

I mitt föredrag kommer jag att anknyta till temat samförstånd och konflikt bland annat genom att relatera filmen till andra skildringar av statarsystemet, och till det sammanhang som utgörs av arbetarrörelsens samtida begynnande filmproduktion och andra filmatiseringar av svenska arbetarförfattare. Kungsgatan producerades dock inte inom något av arbetarrörelsens bolag utan av Imago Film AB, vars produktion annars helt dominerades av lättare komedier. Manus skrevs av producenten och författaren Torsten Quensel, vilken också låg bakom delar av förlagan till upplysningsfilmen och melodramen Kärlekslivets offer från 1944, som var en av samtidens mer omtalade filmer av sitt slag. A-fotograf var Albert Rudling som mest verkade inom SF:s avdelning för beställningsfilm. För regin stod Gösta Cederlund, etablerad och flitig skådespelare på scenen och på film under decennier, som under 1940-talet regisserade en handfull filmer i olika genrer. Huvudrollernas Barbro Kollberg (Marta) och Sture Lagerwall (pojkvännen Adrian) var båda etablerade stjärnor. Dessa institutionella och personella dimensioner av Kungsgatan understryker dess heterogena karaktär. Det höga och det låga samsas med det rationella och det sentimentala. Konflikten mellan det onda – lockande falsk urbanitet såväl som eftersatt landsbygd – och samförståndets och skötsamhetens goda kläs i melodramens dräkt.

